

Kaykovusning pedagogik merosida so'z san'atini yoritilishi

Lobar Berdiyeva
Qashqadaryo XTXQTMOI o'qituvchi

Mustaqil respublikamizning oldida turgan asosiy vazifalardan biri - yuqori malakali kadrlar tayyorlashdan iboratdir. Respublikamizda taraqqiyot va o'zgarishlarga boy hozirgi paytda yoshlarning har tomonlama kamol topishi davr talabi va ehtiyojidir. Maktablarimiz ma'naviy baquvvat, bilimli, o'z mustaqil Vatanimizdan faxrlanish tuyg'usiga boy kishilarni tarbiyalashi kerak. Bu esa ta'lim-tarbiya oldidagi murakkab, keng ko'lamli muammolardan biridir. Xalq ta'limi tizimida hal qiluvchi inson - o'qituvchidir. Agar o'qituvchi ijodkor va izlanuvchan bo'lsa, o'quvchining bilim darajasi ham baland bo'ladi. O'qituvchilarimiz bugungi zamon talablariga mos bilimlar sohibi, yangilangan ta'lim mazmunini egallagan bo'lishlari kerak.

O'qituvchi kasbining nozikligi, mas'uliyatliligi va murakkabligi hamda sharaflilik ekanligi to'g'risida mulohazalar, muallimning mahorati, ularga qo'yiladigan talablar, fazilatlariga oid qarashlar, munosabatga kirishish mahorati, muomala madaniyati Sharq mutafakkirlarining asarlarida o'z ifodasini topgan. Sharq ma'naviy-madaniyatining xilma-xil jihatlari, ayniqsa Uyg'onish davrida juda rivojlangan bo'lib, bu davrda yashab ijod etgan Abu Nasr Forobiy, Al-Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Alisher Navoiy va boshqa ko'plab mutafakkirlarning ijodlari pedagogik tafakkur taraqqiyotida yosh murabbiylarning ma'naviy-axloqiy kamolotida muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

O'qituvchi o'z mahoratini so'zlar orqali ifodalaydi. O'qituvchining so'zi o'quvchining qalbidan joy oladi, bola qalbini jarohatlaydi. «Tig' yarasi ketar, so'z yaratil ketmas» degan xalq maqoli bekorga aytilgan emas. Chunki so'zlash qudrati benihoya katta. Inson o'z so'ziga, tiliga nihoyatda ehtiyotkor bo'lmog'i lozim.

Odamlar butun ichki dunyosini, maqsadini, muomala va munosabatlarini birlariga so'z yordamida etkazadi, amalga oshiradi. Shu tufayli so'zlashuv munosabatlari nihoyatda go'zal va muloyim bo'lishini hayot taqozo etadi. So'zga boy, shirinsuxan kishilarning muomalalari yoqimli, ishi ham yurishgan bo'ladi. Bundaylarni odamlar yoqtiradi, hurmat qiladi. So'zlashuv xam o'ziga xos san'atdir. Bu san'atni mukammal o'rganish har bir iisonga zarur. Shu bilan birga, ona tilini mukammal o'rganmoq har bir insonning muqaddas burchidir. Tilni bilgach uni ishlata bilish san'atini egallamoq inson uchun zarurdir.

Shirinsuhanlik va go'zal nutq hech qachon, hech qaerda sotilmaydi. Bunga erishmoqlikning birgina yo'li bor, bu ham bo'lsa tinimsiz shirin so'zlashishni mashq qilmoqlikdir. Buni esa asosan ko'p kitob o'qish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Sharq mutafakkirlarining boy ma'naviy merosida so'z, uni tanlash va so'zlashish odobi xususida ko'plab fikrlar berilgan. Shu jumladan, Unsurul – Maoliy Kaykovusning “Qobusnoma” asarida yettinchi bobi “Suxandonlik bila baland martabali bo'lmoq zikrida” bobida keltirib o'tilgan. Kaykovus axloqlilikning birinchi belgisi, suhandonlik deb biladi. U notiqlikda rost so'zlash

kerakligini alohida ta'kidlaydi: "Kishi suhandon, suhango'y... (notiq) bo'lishi kerak. Ammo ey, farzand suhango'y bo'lg'il, lekin durug'go'y yolg'onchi bo'lmag'il. Rostgo'ylikda o'zing shuhrat qoqongil, tokim biror zarurat yuzasidan yolg'on so'z aytsang qabul qilg'aylar. Har bir desang ham rost degil, lekin yolg'onga o'xshagan demag'ilkim, rostga o'xshagan durug' durug'ga o'xshagan rostdan yaxshidir, ul durug' maqbul bo'lur, ammo ul rost maqbul bo'lmas"¹

Kaykovus muloqot davomida so'zlar haqida shunday fikr bildiradi: "Har bir so'zni andisha bilan boshlag'il. Toki aytgan so'zingdan pushaymon bo'lmag'aysan: andishani ilgari turmoq ham bir nav karomatidir. Har bir so'zni eshitishdan diltang bo'lmag'il. Ul so'z ishingga hoh yarasin, xoh yaramasin, uni eshitg'il, to yuzingga so'z eshigi bekitilmasin va foydasi favt yo'qotish bo'lmasin".²

Kaykovus so'zlarni to'rt xilga bo'ladi va so'zlar kabi insonlar ham to'rt xilga bo'linishini aytib o'tadi. Birinchi xil kishilar ko'p narsani biladi va yana bilgisi kelaveradi. Bu kishilar olimlar bo'lib ularga bo'ysunish kerak deydi. Ikkinchisi, bilmagan narsasini bilishga harakat qiladi, ular qobil kishilar bo'lib, bunday kishilarni o'rgatish kerak deydi. Uchinchisi, bilganini ham bilmaydi, uyquda yashagandek ularni uyg'otish kerak deydi. To'rtinchisi, bilmaydi va bilmaganini ham tan olmaydi. Bular johil kishilar bo'lib, ulardan qochish kerak deydi.

So'zlarni quyidagi turlarga bo'ladi: birinchisi bilinmaydi va aytilmaydi; ikkinchisi aytiladigan va biladigan, uchunchisi ham bilinadi, ham bilishga zaruriyati yo'q, ammo aytsa bo'ladi. To'rtinchisi bilinadigan va aytiladigan. Eng yaxshisi to'rtinchisi bilinadigan va aytiladigan so'z. Shu bilan birga so'zlaganda andishali bo'lish, sovuq so'zli bo'lmaslik, kam gapirish, kamtarlik, maqtanmaslik, birovning so'zini diqqat bilan eshitish odoblarini alohida ta'kidlaydi: "Kishining martabasi so'z bilan bilunur, ammo so'zning martabasini kishi bila bilmaslar. Chunki har kishining ahvoli o'z so'zining ostida pinhondir. Ya'ni bir so'zni bir iborat bila aytsa bo'lurkim, eshitgan kishining ko'ngli undan tira (qorong'u) bo'lg'ay va yana o'shal so'zni bir iborat bilan aytsa bo'lurkim, eshitgan kishining joni undan rohatda bo'lg'ay."³

Kaykovus o'z asarida rost so'zlashning ahamiyatini, har bir so'zni o'z o'rnida o'rinli qo'llash lozimligini, so'zlaganda bema'ni so'zlarni aytmadan so'zlash kerakligini ta'kidlaydi.

Kaykovusning so'z san'ati haqidagi qarashlari hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Har bir pedagog o'z faoliyati davomida Kaykovusning pedagogik merosini o'rganib, o'z o'rnida qo'llay olishi lozim.

¹ Kaykovus QobusnomaT. : O'qituvchi 2006, 48-bet.

² O'sha kitob. 49-bet

³ O'sha kitob, 51-bet